

УДК 378.147

Каньковський Ігор Євгенович – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методики трудового і професійного навчання, Хмельницький національний університет.

E-mail: kankovski@ukr.net

Герніченко Іван Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики трудового і професійного навчання, Хмельницький національний університет.

E-mail: gervan@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА АВТОМОБІЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «педагогічна практика», узагальнено систему педагогічної практики в професійно-педагогічній підготовці майбутніх інженерів-педагогів, визначено мету та завдання психолого-педагогічної та навчально-педагогічної практики. Авторами описано зміст та етапи педагогічної діяльності студента-практиканта, визначено склад та зміст звітної документації, яка включає звіт, щоденник практики і щоденник спостережень для психолого-педагогічної практики та звіт і професійне портфоліо для навчально-педагогічної.

Ключові слова: педагогічна практика, професійна підготовка, інженер-педагог, професійне портфоліо.

Kankovsky Igor – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, head of the Department of Theory and Methodology of Labor and Professional Training, Khmelnytsky National University

E-mail: kankovski@ukr.net

Gernichenko Ivan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Labor and Professional Training, Khmelnytsky National University

E-mail: gervan@ukr.net

THE PEDAGOGICAL PRACTICE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING ENGINEER-TEACHER AUTOMOBILE PROFILE

Summary. The article reveals the essence of the concept of «pedagogical practice», generalized system of pedagogical practice in professional-pedagogical training of future engineers-teachers, identified goals and objectives of psycho-pedagogical and scientific-pedagogical practice. The authors described the content and stages of pedagogical activity of the student-intern, determine the composition and content of reporting documentation, which includes a report, diary practice and diaries for psycho-pedagogical practices and report and a professional portfolio for scientific-pedagogical practice.

Key words: pedagogical practice, vocational training, engineer-teacher, professional portfolio.

Вступ. В умовах розвитку ринкових відносин якість вищої професійної освіти набуває великого значення. Вона суттєво залежить від організації практичної підготовки студентів, що є обов'язковим компонентом навчальної програми, спрямованої на набуття ними професійних навичок та умінь. Доведеним є той факт, що правильно організована педагогічна практика, її безпосередній зв'язок з теорією є одним з основних шляхів покращення професійної підготовки педагогічних кадрів.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз педагогічної літератури свідчить, що сучасні науковці визнають педагогічну практику обов'язковою складовою професійної підготовки інженера-педагога, демонструючи при цьому приблизно однакове розуміння сутності поняття «педагогічна практика». Так М. Зискіна і М. Мясоедов трактують педагогічну практику як модель майбутньої діяльності фахівця, систему, що забезпечує змістову реалізацію теоретичних знань [1]. Н. Клушина і В. Ткаченко розглядають педагогічну практику як базовий елемент формування компетентності спеціаліста найважливіший аспект професійного розвитку [2]. В. Горленко під цим поняттям розуміє вид навчальної роботи, спрямований на закріплення теоретичних і практичних знань, отриманих студентами в процесі навчання [3].

У процесі практики, з філософської точки зору, відбувається реалізація визначальних сил людини, її знань, навичок, умінь, які вона опредметнює (створює свій «світ речей»). З іншого боку, людина у процесі практики освоює результати попередньої людської діяльності – розпредметнює їх (збагачується предметним світом інших). Завдяки цьому попередня людська діяльність стає її надбанням, фактором подальшого розвитку людських сутнісних сил. Практика, таким чином, виступає як специфічно людський спосіб освоєння світу, його опредметнення і розпредметнення [4].

На важливість практики у навчальному процесі звертав увагу і Л. Виготський. Він писав: «... практика була колонією теорії ... практика була висновком, додатком, взагалі, виходом за межі науки, операцією позанауковою. ... Нині обставини інші: практика входить у найглибші основи наукової операції і перебудовує її з початку до кінця; практика ставить завдання і служить верховним судом теорії, критерієм істини; вона диктує, як конструювати поняття і як формулювати закони» [5, с. 387–388].

Метою статті є розкриття змісту і методики проведення педагогічних практик в процесі підготовки майбутніх інженерів-педагогів автомобільного профілю.

Результати дослідження. Педагогічна практика як форма професійної підготовки студентів напряму «Професійна освіта.

Транспорт» є частиною Державного освітнього стандарту. Виконання її завдань проходження обов'язкове для всіх студентів цієї спеціальності.

Система професійно-педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів включає в себе психолого-педагогічну практику, яка триває два тижні і проходить на третьому курсі в осінньому (п'ятому) семестрі, і навчально-педагогічну, яка триває шість тижнів і проходить на 4-му курсі в 7-ому семестрі. Головною метою психолого-педагогічної практики є формування у майбутніх інженерів-педагогів умінь психолого-педагогічного дослідження навчально-виховного процесу в професійно-технічному навчальному закладі та учнівського колективу. У процесі практики студенти знайомляться з реальними умовами навчально-виховного процесу, змістом, формами і методами роботи педагогічного колективу професійно-технічних навчальних закладів.

Базою практик є професійно-технічні навчальні заклади, з якими вищий навчальний заклад укладає відповідні договори.

Після проходження психолого-педагогічної практики студенти повинні вільно володіти методиками здійснення спостереження за поведінкою учнів на уроці; вивчення психологічних особливостей особистості учня; дослідження соціально-психологічного клімату в групі та складання психолого-педагогічної характеристики як окремого учня, так і групи в цілому.

Досвід показує, що практику доцільно проходити групами по 3-5 осіб в одному навчальному закладі. Для кожної групи студентів-практикантів призначається керівник із числа викладачів кафедри, який відповідає за проведення практики від ВНЗ. Він розробляє і погоджує, не пізніше, ніж за два тижні до початку практики, з керівником відповідного навчального закладу план-графік проходження практики на основі її програми та оговорює питання призначення керівника практики на її базі. За два-три дні до початку практики керівник від ВНЗ проводить настановчу конференцію, на якій ознайомлює студентів з метою і завданням практики, планом-графіком її проходження, порядком ведення облікової та звітної документації, вимогами до поведінки під час практики. На конференцію можуть бути запрошені працівники навчальних закладів – баз практики, що відповідають за її організацію на місцях.

На період практики її керівник призначає старшого групи. Старші груп зобов'язані: вести облік відвідування, забезпечувати навчально-виробничу дисципліну серед членів групи; своєчасно повідомляти студентам про доручення та вказівки керівника групи і організаторів практики на місцях; інформувати керівника практики про всі випадки відхилення від нормального процесу проходження практики; виконувати організаційні доручення та вказівки організаторів практики на місцях.

Керівник практики від професійно-технічного навчального закладу закріплює студентів за групами учнів, по 1–2 особи на весь період практики. Студент-практикант зобов'язаний: дотримуватись правил внутрішнього розпорядку навчального закладу; виконувати розпорядження адміністрації та керівника практики; працювати за місцем практики не менше шести годин щоденно; виконувати всі види робіт, передбачені програмою практики; бути для учнів зразком організованості, дисциплінованості, охайності, ввічливості, сумлінного ставлення до своїх обов'язків.

Після закінчення практики студент представляє на кафедру, що відповідає за практику: звіт, щоденник практики і щоденник спостережень. У звіті студент висвітлює свою роботу під час практики. Структура звіту: коротка довідка про навчальний заклад; організація навчально-виховного процесу; результати дослідження психологічного клімату в групі; психолого-педагогічна характеристика групи; психолого-педагогічна характеристика особистості окремого учня; результати спостереження шляхів організації підтримки уваги учнів на уроці; результати спостереження шляхів активізації розумової діяльності учнів; результати спостереження шляхів виховання особистості в процесі навчальної діяльності; висновки; додатки (матеріали досліджень). Зі змістом звіту ознайомлюється керівник практики від навчального закладу. Директор ПТНЗ затверджує звіт своїм підписом та печаткою навчального закладу.

Упродовж практики студент-практикант систематично веде щоденник. Періодично якість ведення щоденника і відповідність записів дійсно проведеної роботі перевіряє керівник практики, перевірку засвідчує підписом. У щоденнику студент-практикант повинен мати відгук і оцінку виконаної під час практики роботи, завірену підписом керівника та печаткою навчального закладу. Керівник практики від ВНЗ аналізує роботу студента під час практики, робить робочі записи у щоденнику й оцінює її.

Щоденник спостережень оформляється у звичайному зошиті. Він розпочинається списком учнів групи, розкладом дзвінків, розкладом уроків у закріпленій групі. У щоденнику спостережень студент-практикант записує свої спостереження під час уроків, виховних заходів тощо, а також свої враження, роздуми, зауваження. У кінці щоденника спостережень в табличній формі подається стисла характеристика кожного учня групи.

Метою навчально-педагогічної практики є розвиток у студентів основних педагогічних навичок і вмінь та професійно необхідних якостей особистості інженера-педагога. Завдання навчально-педагогічної практики: дослідити стан навчально-виховного процесу в навчальному закладі (організацію занять і виховної роботи, технології навчання й виховання, контроль за навчальними досягненнями і розвитком особистості); сконструювати особисту педагогічну систему навчання і

виховання учнів на період практики (визначення основної мети навчання й виховання; відбір, структурування і дозування знань; підготовка необхідної матеріально-технічної та дидактичної бази; встановлення обсягів робіт учнів; вибір та обґрунтування методів, форм і засобів навчання й виховання; встановлення міжпредметних зв'язків); організувати навчально-виховний процес (різні види навчально-пізнавальної діяльності учнів, що сприяють продуктивному оволодінню знаннями, навичками й уміннями; взаємодію з учнями; психологічно комфортну атмосферу); здійснювати управління навчально-виховним процесом; контролювати рівень досягнення запланованих результатів навчально-пізнавальної діяльності.

У професійній підготовці інженера-педагога навчально-педагогічна практика виконує такі функції: навчальна – передбачає актуалізацію, поглиблення, оновлення, застосування теоретичних знань у реальних педагогічних ситуаціях, формування різноманітних педагогічних навичок і вмінь; розвивальна – передбачає розвиток пізнавальної і творчої активності майбутніх інженерів-педагогів, розвиток їхнього педагогічного мислення; виховна – пов'язана із формуванням світогляду студентів, їхньої соціальної активності, професійно необхідних якостей особистості інженера-педагога; конструктивно-організаторська – передбачає формування організаторських умінь, що необхідні майбутньому інженеру-педагогу для керівництва навчально-виховним процесом; діагностична – забезпечує перевірку рівня професійної спрямованості майбутніх інженерів-педагогів, ступеня їхньої професійної підготовленості й придатності до педагогічної діяльності; координуюча – сприяє об'єднанню та узгодженості змісту і намірів педагогічного впливу на студента; комунікативна – проявляється у стилі взаємовідносин майбутнього інженера-педагога з викладачами навчального закладу, де проходить практика, а також з учнями та їхніми батьками.

Під час проходження навчально-педагогічної практики студенту-практиканту надається можливість користуватися правами педагогів навчального закладу; вносити пропозиції щодо організації навчально-педагогічної практики; користуватися книжковим фондом бібліотеки, матеріально-технічною базою кабінетів і навчальних майстерень; брати участь у конференціях, нарадах, педрадах, що проводяться на базі практики; звертатися за допомогою до керівників практики від вищого навчального закладу та професійно-технічного навчального закладу.

Студент-практикант зобов'язаний: проводити самодіагностику сформованості педагогічних умінь; складати індивідуальний план роботи та графік проведення уроків і виховних заходів, що затверджуються керівниками від кафедри і бази практики; вести щоденник практики, в якому фіксуються результати спостережень за навчально-виховною

роботою з учнями, відображаються дані, необхідні для виконання завдань, передбачених програмою практики, а також укладання портфоліо; організувати діяльність відповідно до вимог Статуту навчального закладу, дотримуватись правил внутрішнього розпорядку, виконувати розпорядження адміністрації і керівників практики від кафедри і бази практики; проявляти себе фахівцем, який володіє глибокими знаннями, інтересом до педагогічної діяльності, знає рівень психофізіологічного розвитку учнів і стан їхнього здоров'я та своєю діяльністю зберігає й укріплює його; приходити до початку занять і перебувати в навчальному закладі не менше шести годин на день; проводити уроки та виховні заходи з конспектом, завіреним керівником практики від кафедри або бази практики; відповідно до програми практики представити звітну документацію. У разі невиконання вимог, що висуваються до практиканта, він може бути усунений від проходження практики.

Напередодні навчально-педагогічної практики обов'язково проводиться установча конференція, на якій керівники від ВНЗ ознайомлюють студентів з метою, завданнями, змістом, формою організації, порядком проходження практики і вимогами до складання звіту та оцінювання результатів практики, а після завершення – підсумкова конференція, на якій проходить захист звітності і оцінювання результатів проходження навчально-педагогічної практики. Звітність з практики необхідно здати керівникові від ВНЗ для ознайомлення за три дні до завершення практики.

Під час практики консультування студентів спрямоване не лише на надання допомоги в організації навчально-виховного процесу, а й на розвиток основних педагогічних умінь студента. Основним критерієм результативності навчально-педагогічної практики повинен стати саморозвиток студента як майбутнього інженера-педагога. Календарний план проходження навчально-педагогічної практики наведено в табл. 1.

До початку проходження навчально-педагогічної практики в навчальному закладі студенти опановують необхідний обсяг знань і умінь з психології, професійної педагогіки і методики професійного навчання, що складає певну теоретичну базу майбутньої педагогічної діяльності. Перш ніж приступити до практики, важливо скласти чітке уявлення про готовність студента до неї. Тому доцільним є здійснення кожним студентом самодіагностики щодо сформованості основних груп умінь. До них відносять гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні. Результати цієї діагностики мають бути відображені у щоденнику практики разом з оцінкою цих умінь керівником від бази практики. Результати діагностики на початку практики дають змогу студенту спланувати роботу з розвитку своїх педагогічних умінь. Після завершення практики студент подає на кафедру, що відповідає за проведення практики, звіт і професійне портфоліо.

Календарний план проходження навчально-педагогічної практики

Етапи проходження практики	Зміст роботи студента-практиканта
1 етап (перший тиждень проходження практики)	<ul style="list-style-type: none"> – загальне знайомство з навчальним закладом, класом (групою), педагогом; – вивчення учнівського колективу, можливостей навчальних майстерень, технологій навчання і виховання; – відвідування і аналіз уроків провідних педагогів і майстрів виробничого навчання; – діагностика керівником від бази практики і самодіагностика сформованості педагогічних умінь; – складання студентом індивідуального плану роботи і його затвердження у керівника від ВНЗ; – складання і подання керівнику від ВНЗ графіку проведення залікових уроків і виховних заходів; – отримання допуску до робочого періоду у керівників від ВНЗ та бази практики;
2 етап (другий–п'ятий тиждень проходження практики для студентів денної форми навчання або 2-3 тиждні – для студентів заочної форми навчання)	<ul style="list-style-type: none"> – виконання студентом індивідуального плану роботи (проведення уроків – не менше 8-10, виховних заходів – не менше 2-3 тощо); – поточний самоаналіз своїх дій (ведення щоденника, накопичення результатів виконаних завдань, їх аналіз); – консультації з керівниками від ВНЗ та бази практики;
3 етап (останній тиждень проходження практики)	<ul style="list-style-type: none"> – самоаналіз і самооцінка результатів виконання індивідуального плану роботи; – підведення підсумків практики; – оцінювання керівником від бази практики сформованості основних педагогічних умінь; – написання характеристики на студента-практиканта керівником від бази практики; – оформлення і здача звіту за три дні до завершення проходження практики керівнику від ВНЗ; – підготовка до підсумкової конференції та оформлення професійного портфоліо; – підсумкова конференція (останній день практики).

Звіт повинен містити: характеристику на студента від керівника бази практики; індивідуальний план роботи; щоденник практики; самоаналіз педагогічної діяльності. Звіт має бути завіреним підписом директора навчального закладу і печаткою. Індивідуальний план повинен відображати роботу студента щодо розвитку його педагогічних умінь на основі результатів виконаної самодіагностики, охоплювати напрями навчально-виховної та культурно-масової роботи (планування, організація та проведення занять, виховних заходів).

Упродовж практики студент систематично веде щоденник, який знаходиться у нього під час роботи в навчальному закладі. На початку щоденника необхідно записати розклад уроків та списки учнів груп, з якими працює студент-практикант. Це дасть змогу правильно розподілити свій час і організувати відвідування уроків досвідчених педагогів та своїх товаришів. Важливо мати коротку характеристику на кожного учня, що сприятиме кращому розумінню поведінки учнів і прийняттю відповідних рішень щодо кожного з них у процесі проведення уроків і виховних заходів.

Основна частина щоденника відводиться під опис роботи, що виконується студентом щоденно у навчальному закладі. Він записує свої спостереження на уроках та на позаурочних заняттях. У щоденнику обов'язково подаються оцінки рівня сформованості педагогічних умінь на початку і після завершення навчально-педагогічної практики. Оцінювання основних видів педагогічних умінь здійснюється студентом і керівником від бази практики. Це дасть змогу студенту визначити основні напрями роботи для самовдосконалення. Періодично якість заповнення щоденника і відповідність його змісту дійсно проведеної роботі перевіряє керівник від бази практики.

Студент здійснює самоаналіз на основі аналізу та порівняння сформованості основних педагогічних умінь на початку і після завершення практики.

Важливим документом звітності студента за проходження практики є професійне портфоліо. Професійне портфоліо – це комплект розробок студента за час проходження практики. Традиційно професійне портфоліо складається з трьох розділів: «портфоліо документів», «портфоліо робіт», «портфоліо відгуків». Як правило, «портфоліо документів» обов'язково містить фрагмент календарно-тематичного плану уроків, які проводив студент, та план виховної роботи групи, до якої прикріплений практикант. Це дає лише уявлення про результати, але не описує процес індивідуального розвитку та становлення фахівця, його творчу активність, інтереси тощо.

«Портфоліо робіт» – це комплект творчих, дослідницьких й проектних робіт, паперових і електронних документів, опис основних форм та напрямів активності студента. Ця частина портфоліо дає якісну оцінку щодо сформованості проєктувальних умінь майбутнього педагога, розкриває динаміку творчої активності, спрямованість його інтересів. У «портфоліо робіт» студент-практикант обов'язково вкладає розгорнуті плани-конспекти уроків, відеоуроки, методичні розробки, сценарії виховних заходів, результати виконання завдань з розвитку педагогічних умінь за період практики тощо. Усі ці документи повинні бути подані систематизовано за розділами роботи, яку виконував студент.

Складовими «портфоліо робіт» можуть бути також статті за фахом, різноманітні таблиці, графіки, реферати, тексти доповідей, свідчення участі у конференціях, олімпіадах, ярмарках педагогічних ідей, анотації

статей, есе, анкети, аналіз самостійної роботи студента, результати участі у проєктах, зразки робіт тощо.

«Портфоліо відгуків» – це характеристики та відгуки про ставлення студента до різних видів професійної діяльності, представлені експертами – викладачами навчального закладу, учнями й іншими особами, а також письмовий аналіз власного ставлення студента до своєї діяльності та її результатів (рецензії, відгуки, резюме, рекомендаційні листи). Ця частина портфоліо дає можливість включити механізми самооцінки, що підвищує ступінь усвідомленості процесів, пов'язаних із навчанням і вибором майбутньої професії та характеризує організаторську і управлінську діяльність практиканта, його професійно необхідні особистісні якості.

Загальна оцінка за практику складається з комплексної оцінки з урахуванням вагових коефіцієнтів за сформованість основних видів педагогічних навичок і умінь, зміст і якість професійного портфоліо та оформлення і захист звіту (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінювання результатів проходження навчально-педагогічної практики

Оцінка динаміки розвитку основних педагогічних умінь										Оцінка сформованості професійно важливих якостей	Зміст і якість професійного портфоліо	Оформлення звіту	Захист звіту
Гностичні		Проектувальні		Конструктивні		Організаторські		Комунікативні					
Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	ВК=0,1	"Портфоліо документів"	ВК=0,1	ВК=0,1
Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	ВК=0,3	"Портфоліо робіт"		
Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	Керівник від бази практики	Керівник від ВНЗ	ВК=0,1	"Портфоліо відгуків"		
ВК=0,4										ВК=0,1	Оформлення звіту	ВК=0,1	Захист звіту

Оцінка за практику виставляється студенту на підсумковій конференції, де студенти перед комісією захищають свої звіти і

представляють професійне портфоліо. Студент, який не виконав програму навчально-педагогічної практики без поважних причин, відрховується з навчального закладу. Якщо програма практики не виконана студентом з поважної причини, то студенту надається можливість пройти практику повторно, але не пізніше, ніж через рік.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, практику необхідно розглядати як послідовну навчальну, професійно-спрямовану діяльність студента, в процесі якої він реалізує свої теоретичні знання, навички і вміння, набуваючи досвіду практичної роботи, відповідно до кваліфікаційного рівня підготовки, і має можливість проявити особисті професійно-важливі якості та покращити психодинамічні характеристики. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в розробці наскрізної програми практичної підготовки інженерів-педагогів, яка крім педагогічної має включати і інженерну складову практичної підготовки.

Література

1. Зыскина М.А. Профессиональная адаптация студентов 1 курса в процессе волонтерской практики / М.А. Зыскина, М.В. Мясоедов // Опыт организации практики студентов: материалы Всероссийской научно-практической конференции, Екатеринбург, 14 ноября 2006 г. – Екатеринбург, 2007. – 103 с.
2. Клушина Н.П. Организация практики студентов по социальной работе / Н. П. Клушина, В. С. Ткаченко. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 127 с.
3. Горленко В.П. Педагогическая практика студентов : новые научные подходы / В. П. Горленко // Педагогика. – 1996. – № 5. – С. 63-69.
4. Цырда Т.Н. Философия (С курсом биоэтики): учебник / Т.Н. Цырда, П.В. Берлинский. – Кишнев: Medicina, 2002. – 551 с.
5. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-и т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Л.С. Выготский; под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.

Bibliography

1. Zyiskina M.A. Professional adaptation 1st year students in the process of voluntary practices / M.A. Zyiskina, M.V. Myasoedov // Opyit organizatsii praktiki studentov: materialyi Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Ekaterinburg, 14 noyabrya 2006 g. – 103 s. [in Russian]
2. Klushina N.P. Organization of the practice of social work / N. P. Klushina, V. S. Tkachenko. – M. : Gumanitar. izd. tsentr VLADOS, 2004. – 127 s. [in Russian]
3. Gorlenko V.P. Pedagogical practice of students: new scientific approaches / V. P. Gorlenko // Pedagogika. – 1996. – № 5. – S. 63–69. [in Russian]
4. Tsyirda T. N. Philosophy (with a course of bioethics): A primer / T. N. Tsyirda, P.V. Berlinskiy. – Kishenev: Medicina, 2002. – 551 s. [in Russian]
5. Vyigotskiy L.S. Complete Works: in the 6 t. T. 1. Theory and history of psychology / L.S. Vyigotskiy ; pod red. A.R. Luriya, M.G. Yaroshevskogo. – M. : Pedagogika, 1982. – 488 s. [in Russian]